

Nikolaus van Kues – immerdurende beweging naar de grote God

De zware strijd om Constantinopel en de inname van deze roemrijke stad door de 'ongelovigen' zette Nikolaus van Kues aan tot een studie van de islam. Als kardinaal deed hij een 'godsdienstoverstijgende' poging om het westen en het oosten met elkaar te verzoenen. Ook tegenwoordig werkt deze middeleeuwer nog altijd inspirerend, zo getuigt Jaap van Waning.

Jaap van Waning

Van 2 april tot 28 mei werd de stad onafgebroken door zware kanonnen gebombardeerd. Op de ochtend van 29 mei viel men aan om na zes uur zware strijd in de stad door te dringen. Het lijkt de methode van een moderne oorlog waarin de aanvallers zijn tegenstander bombardeert, waarna grondtroepen (als ze dat kunnen) het werk afmaken. Maar dit gebeurde precies 550 jaar geleden ook al, in 1453, toen de jonge Ottomaanse sultan Mehmet II de beroemde stad Constantinopel (het latere Istanboel) op de christenen wist te veroveren. Het bericht van de val van Constantinopel veroorzaakte een grote schok. Van verschillende kanten in de christelijke wereld klonk de roep om de strijd tegen het kwaad aan te gaan, een kruistocht tegen de Ottomanen. Toen een 52-jarige, filosofisch ingestelde priester in Europa hiervan hoorde, was hij zo geschokt dat hij *De pace fidei*, over de vrede van het geloof, schreef. Deze geestelijke was Nikolaus van Kues (ook wel Cusanus genoemd), die zijn

verhandeling opent met de zin: 'Het nieuws over de recente gruweldaden van de Turkse sultan in Constantinopel bereikte iemand die dat gebied al van een vroeger bezoek kende.' Cusanus had als gezant van de paus in 1437-38 Constantinopel bezocht. Hij was een ervaren kerkjurist, toegerust met grondige theologische kennis, en beheerste ook als een van de weinigen het Grieks, de taal van de cultuur waar hij naartoe gezonden werd. Sinds 1204 was er een schisma tussen de rooms-katholieke en Grieks-orthodoxe kerk, de eerste geleid door de paus, gezeteld in Rome, de tweede door de aartspatriarch, gezeteld in Constantinopel. De paus wilde gebruik maken van de zwakte van het eens zo luisterrijke en machtige Byzantium, dat vanaf de veertiende eeuw onder de aanvallen van de Turken ineengeschrompeld was tot gedeelten van de Peloponnesos en Constantinopel met omstreken. Zonder hulp van het Westen zou die stad de druk van de Ottomaanse legers niet kunnen weerstaan. Onder die dreiging waren de keizer en de aartspatriarch geneigd, in ruil voor militaire hulp, het gezag van de paus te erkennen. Herfst 1437 scheepte Nikolaus zich in, met een staf van medewerkers, in Venetië, ooit zelf een Byzantijnse stad. Na enkele weken kwamen zij aan in de 'Gouden Hoorn' (baai van de Bosporus in Istanboel). Even kon Cusanus opgaan in de Byzantijnse wereld waar de Griekse filosofie en literatuur nog vanuit de bron werden gekend. Het jaar daarop werd de terugreis aanvaard. De keizer van Byzantium, Johannes VIII Palaeologos, de patriarch en vele bisschoppen reisden mee. Onderweg, op zee, ontvangt Cusanus 'een geschenk van boven, van de Vader van het Licht'. Hij wordt 'daartoe gevoerd, in geleerde onwetendheid (*docta ignorantia*) het onbegrijpelijke op onbegrijpelijke wijze te omarmen, en wel door het

overstijgen van de onoplosbare waarheden in het menselijk weten.' Aldus schrijft hij in het nawoord van het driedelige boek, *De docta ignorantia*, waarin hij een eerste uitwerking geeft van deze ervaring. Dit geschenk, dat hij op zijn terugreis van het Oosten naar het Westen ontving, is de centrale innerlijke gebeurtenis waaruit hij de rest van zijn leven in woord en daad zal putten. Het is tegelijk een denk- en gevoelservaring en wel van zo'n kracht dat ook mensen van deze tijd er nog inspiratie uit kunnen opdoen.

Principieel niet te weten

Nikolaus van Kues kwam ik voor het eerst tegen in een boek van Rudolf Steiner (namelijk in *Die Mystik im Aufgang des neuzeitlichen Geisteslebens*) waarin deze, in aansluiting op zijn basiswerk *De filosofie van de vrijheid*, het werk van een aantal mensen behandelt die het moderne denken voorbereidden. Heel verrassend dat dit mystici zijn. In dit gezelschap van onder meer Meester Eckhart, Paracelsus en Angelus Silesius springt Nikolaus eruit, omdat hij de inhoud van zijn denken niet meer hoofdzakelijk uit de geloofstraditie haalt, maar uit de wereld.

Zomer 2001 gaf de goede stad Deventer aandacht aan Nicolaus Cusanus, die zeshonderd jaar geleden in Kues geboren was en misschien enkele jaren in Deventer op school was geweest. Zeker had hij de stad als kardinaal en gezant van de paus op zijn grote hervormingsreis in 1451 bezocht. Er waren allerlei activiteiten. Een ervan was een congres in het stadhuis, waar geleerden van over de hele wereld zich bogen over 'conflict en verzoening in leven en werk van Nicolaus Cusanus'.

Wie zou ik daar in Deventer als medebelangstellenden ontmoeten? Zo ver ik kon zien was ik de enige leek in dit gezelschap van professionals, die nog net geen Latijn met elkaar spraken, maar Duits of Engels. Echt meepraten over Cusanus, in geleerde zin, kun je alleen wanneer je vlot Renaissance-Latijn kunt lezen. Maar gelukkig zijn er vertalingen, zodat je ook als niet-geleerde met Cusanus bezig kunt zijn. Inigo Bocken, filosoof-ethicus te Nijmegen, is iemand die (mede) twee vertalingen in het Nederlands heeft gemaakt. Ik vroeg hem naar zijn motief om zich met het werk van Cusanus bezig te houden.

'Het motief voor mijn studie was de vraag naar religie: waarom zijn mensen religieus, en wat is dat? Dus niet zozeer de vraag "wie is God", dat interesseert me ook wel, maar primair: "waarom doen mensen al die rare dingen, gaan naar kerk, synagoge, moskee en tempel?" Ook de spanning die dat in onze samenleving teweegbrengt, hield en houdt me bezig. Bij de filosoof Karl Jaspers vond ik veel, maar Cusanus, over wie Jaspers uitvoerig schreef, sprak me nog meer aan.

Alleen al de titel van zijn centrale werk, *Docta ignorantia*, de geleerde onwetendheid, vond ik nog vóór ik dat boek gelezen had een prachtig idee. De idee dat er dingen zijn die we niet kunnen weten, die blijkbaar wel een rol kunnen spelen en waarmee we ons ondanks dit principieel niet kunnen weten toch bezig kunnen houden. Religie zit blijkbaar ingewikkelder in elkaar. Het is niet zo simpel dat je er op een gewone manier niets over kunt weten. Ook gaat het bij religie niet alleen maar om macht, evenmin is het alleen iets voor mensen die het leven niet aankunnen. Dat vond ik te goedkoop als verklaring. Ik was op zoek naar een eigen perspectief op religie. In die geleerde onwetendheid vond ik een manier van denken die ruimte laat voor de betrokkenheid van ieder mens op de waarheid. Dit in tegenstelling tot de opvatting dat religie een zaak van het hart is, waar we met ons verstand niet bij kunnen. Dat is een denken dat reduceert, dat wil beheersen, ja, kleineren waar het mee bezig is. Terwijl de idee van de geleerde onwetendheid toelaat de dingen in hun geheel, hun samenhang te bekijken. Immers, in het idee van de geleerde onwetendheid kun je met je gewone kennen niet doordringen, maar het is wel het gebied van de waarheid, van de oorsprong, waar alle deelwaarheden en werkelijkheden uit voortkomen. Holistisch, zonder pretentie van alwetendheid, de dingen zien in het perspectief van het geheel. Hierbij accepteer je ook de eigen grenzen en beperkingen, alleen niet op een negatieve manier, maar meer in de zin van: we zijn er nog niet, wat juist een uitdaging is om steeds beter te leren begrijpen.'

Nieuwe begrippen

In *De pace fidei* zoekt Cusanus naar de werkelijkheid van de godsdienst. De aanleiding vormt de val van Constantinopel, die hem diep raakt, zoals hij zelf daarin weergeeft: 'Het maakte in hem zo'n heftigheid tegenover God los, dat hij onder zwaar gezucht een gebed richtte tot de Schepper van het heelal.' Vervolgens krijgt hij toegang tot een bovenaards gesprek van engelen en mensen onder leiding van het Woord zelf. De mensen vertegenwoordigen zeventien volken en godsdiensten. Ook Petrus en Paulus laten hun licht schijnen over het grote probleem, dat mensen die allen door God zijn geschapen en die allen hun Schepper vereren en aanbidden, elkaar uit godsdienstige overtuiging op leven en dood bestrijden. Elk van deze vertegenwoordigers komt aan het woord.

De tegenstellingen van hun opvattingen, die op aarde begrijpelijk en zinvol zijn door de andere geaardheid van volken en woonplaatsen, vallen weg in het bovenzinnelijke. Daar is het mogelijk de zin van onderscheidingen te begrijpen vanuit een besef van wezenlijke eenheid. Er is grote aandacht voor de Drie-eenheid, de Vader, Zoon en Heilige Geest. Het is de driedigtheid die in de structuur van de werkelijkheid is terug te vinden.

Inigo Bocken: 'Toen ik mijn eerste tekst over Cusanus schreef, kreeg ik het gevoel: hier brengt het denken ons echt verder, in het denken gebeurt iets, er zit beweging, een soort leven in. Er zit iets heel creatiefs in het ontdekken vanuit het besef van het niet weten. Het roept mij op om tot nieuwe begrippen te komen, om te blijven zoeken zonder dat het een akelige twijfel wordt. De bewust afgelegde weg naar het niet weten schenkt zowel bescheidenheid als zekerheid.'

Zo kom je bij Cusanus ook het begrip tolerantie tegen. Niet het passieve begrip dat aan onverschilligheid raakt, maar het kunnen verdragen en uithouden dat er heel verschillende manieren zijn om met wat mensen belangrijk vinden om te gaan. Er is één religie en er zijn verschillende vormen van verering. Tolerantie betekent dan interesse in het andere, de dingen en opvattingen er laten zijn.

Dankzij Cusanus ging ik de vraag naar religie stellen op het niveau van de menselijke vrijheid. Religie behoort echt tot de mens. Wij zijn er niet voor de religie, maar religie is er voor ons, om ons tot ruimere mensen te maken die niet te snel menen iets, wat dan ook, begrepen te hebben. Dat zit ook in het begrip "conjectura" (benadering, vermoeden) dat Cusanus in zijn tweede hoofdwerk ontwikkelt. De exactheid die heerst in het gebied van de waarheid kunnen wij alleen benaderen, vermoeden. Cusanus heeft onderzocht hoe dit ligt in verschillende tradities. Hij heeft de Koran uitvoerig bestudeerd en in *De pace fidei* laat hij verschillende godsdiensten met elkaar overleggen, om de verschillen en overeenkomsten te onderzoeken. Hij maakt duidelijk dat het in ieder van die vormen gaat om iets wat we niet te snel moeten harmoniseren. In onze samenleving zijn we daar sterk toe geneigd en dat is mede de oorzaak van het ontstaan van fundamentalisme.

Aanleiding voor het gesprek in *De pace fidei* was de strijd om Constantinopel. Die strijd maakte duidelijk dat het in de religie om zulke wezenlijke dingen gaat dat mensen bereid zijn elkaar het hoofd in te slaan. Wanneer we begrijpen dat het ook anderen om waarheid gaat, zullen we minder geneigd zijn tot gewelddadigheid. Het is misschien een naïeve visie, maar het spreekt me aan om na te denken over wat religie is in de samenleving.'

Levend beeld

Op zijn terugreis in 1438 over de Middellandse Zee heeft Cusanus waardevolle documenten bij zich. Een van de handschriften die hij naar Italië meeneemt, is een verslag van het achtste concilie van Constantinopel (dat in 869 werd gehouden). Rudolf Steiner wijst enkele malen op het belang van dit concilie. Daarin werd bepaald dat de mens een ziel heeft met geestelijke eigenschappen en niet meer gezien werd als een wezen met geest, ziel en lichaam. 'De geest werd afgeschaft', zegt Steiner, en het dualistisch mensbeeld van vandaag (lichaam en ziel) en het monistisch-materialistische mens- en wereldbeeld vloeien daaruit voort.

Wat ook de invloed van dit concilie is geweest, Cusanus laat niet blijken daar enige hinder van te hebben ondervonden. In vele van zijn geschriften zet hij uiteen dat de mens een

levend beeld is van de drievoudige God, naar lichaam (scepseel), geest (schepper) en ziel (de verbinding tussen beiden).

Wat mij persoonlijk boeit in Cusanus is zijn verwantschap met De filosofie van de vrijheid van Rudolf Steiner, wat ik beleef als een kerntekst voor deze tijd. Ik vraag Inigo Bocken of hij dat boek kent. 'Ja', zegt hij, 'heel lang geleden heb ik het gelezen. Ik kan niet precies zeggen wat er in stond, maar wel dat ik het boeiend vond.'

Als hedendaags geleerde laat hij zich inspireren door de vijftiende-eeuwer Nikolaus van Kues. Inigo Bocken: 'Er wordt in onze open samenleving onvoldoende rekening mee gehouden dat het bij religie om iets substantieels gaat. Dat is een ongebruikelijk woord, ik weet zo snel geen ander te vinden. Wat ik bedoel, zou ik zo willen zeggen: we moeten de wereld niet zien als iets wat buiten ons ligt, maar onszelf als een deel van het geheel dat als microkosmos de macrokosmos weerspiegelt. Bij het nadenken over actuele problemen heb ik op de achtergrond het idee dat we onszelf gaan begrijpen als een tweede god, als scheppende wezens die van ons leven een soort kunstwerk kunnen maken. We hebben de mogelijkheid om te werken met het geheel waar we deel van uitmaken, om een spanningsvolle eenheid aan te brengen in de elementen die in ons eigen leven op het eerste gezicht niet verzoend kunnen worden.

Het kunnen scheppen van die eenheid in verscheidenheid, dat zie ik als de zin van religie. Een bewust proces waarbij het denken een belangrijke rol speelt. Vaak wordt er negatief gesproken over het denken, als iets wat het leven stillegt, maar Cusanus bedoelt met denken een actief bezig zijn, waar we als 'hele wezens' in betrokken zijn. Het heeft met het gehele lichaam te maken, met concreet bezig zijn. Een kerngedachte is dat we een "viva imago" zijn, een levend beeld. Levend omdat we niet af zijn en steeds aan onszelf werken, om een moderne uitdrukking te gebruiken. Cusanus heeft niet een eigen ethiek ontworpen, maar zijn filosofie heeft wel een ethische dimensie: het denken doelt niet stuurloos rond, maar heeft de opdracht voortdurend verder te gaan, steeds meer een levend beeld te worden.

Hij verduidelijkt dit met het beeld dat we een kleine god zijn. We kunnen de grote God zoeken, maar vallen er nooit mee samen, anders houdt de beweging naar hem toe op. Ontmoetingen gaan er ook anders uitzien als je weet dat je in de ander een tweede god ontmoet. Veel mensen zien zichzelf en elkaar als gesloten dozen. Ze begrijpen zichzelf en anderen niet vanuit relaties. Relativering heeft bij Cusanus zowel de betekenis van het betrekkelijke zien, als ook "in relatie brengen". Opvattingen worden in relatie gebracht met andere opvattingen. Dat sluit absolute uitspraken uit en vergroot de ruimte waarin we leven, waarin we met anderen omgaan. Bij Cusanus is relativering een waardering, een openstaan voor het anders zijn, het verschil als uitdaging.

Wanneer in een gesprek over religieuze en maatschappelijke thema's een of meer deelnemers, al is het maar bij momenten, het oordeel terughouden en luisteren, dan is dat al prachtig. Cusanus kan je helpen te staan voor je overtuiging, maar ook ruimte te hebben en te scheppen voor andere overtuigingen.'

Nikolaus van Kues, of Cusa, werd in 1401 geboren in het stadje Kues aan de Moezel waarnaar hij later werd genoemd. Waarschijnlijk bezocht hij als jongen de school van de Broeders des gemenen levens (de 'moderne devotie') in Deventer. Hij studeerde kerkelijk recht in Duitsland en Italië (Padua). Hij was nog jong toen hem een leerstoel in dit vak werd aangeboden, maar hij koos een andere weg: hij werd priester. Met grote kracht zette hij zich in voor de eenheid van de kerk. Tevens was hij een hervormer vóór de reformatie, geïnspireerd door de moderne devotie van Geert Groote. Wegens zijn grote verdiensten werd hij tot kardinaal benoemd. Al jong ontwikkelde hij zich tot een universeel geleerde en oorspronkelijk denker die in zijn drukke leven steeds weer de tijd vond zijn gedachten op te schrijven of in zijn preken uit te spreken. Filosofie, religie en wetenschap zijn bij hem nog een geheel; wel te onderscheiden, maar elkaar doordringend.

Literatuur

- Nicolaas van Cusa, *Godsdienstvrede*, vertaald door Jos Lievens, ingeleid en geannoteerd door Jos Decorte, Agora 2000.
- Cusanus, *De leek over de geest*, vertaling en toelichting door Inigo Bocken, Damon, Budel 2001.
- Nikolaus von Kues, *Die gelehrte Unwissenheit*, Latijn-Duits, drie delen, F. Meiner, Hamburg.
- E. Meuthen, *Nikolaus von Kues*, Skizze einer Biographie, Münster 1992.
- Een overzicht van zijn leven en werk en een interpretatie daarvan vanuit antroposofisch gezichtspunt geeft E. Meffert, *Nikolaus von Kues, seine Lebensgang, seine Lehre vom Geist*, 450 pagina's, rijk geïllustreerd, Stuttgart 2001 (tweede druk).
- R. Steiner over het achtste concilie van Constantinopel, onder meer in *Algemene menskunde*, derde voordracht.

Artikel uit: **Motief, maandblad voor antroposofie** - nr. 63, mei 2003
© Antroposofische Vereniging in Nederland
www.antroposofie.nl